

Věřit umělci jeho umění

Kdybych musel při kreslení myslet a kombinovat, dávno bych nekreslil, říká Jan Samolej, jeden z našich představitelů takzvaného původního surového umění.

„Podle Mistra Míra nebyla slepota pohromou, nýbrž konečným štěstím (...) to, jak se Bůh dívá na svět, lze poznat výlučně skrze paměť slepých malířů. Starý iluminátor si po celý život cvičil ruku, aby pak dokázala sama od sebe převést na papír nádhernou malbu, až se tato vize dostaví, tedy až se mu v temnotě vzpomínek a slepoty před očima vyjeví Boží scénérie.“ Tuto představu nejpoctivější pravdivé malby jako tvorby z temnoty vlastního nitra, které už není rozptylováno tím, co vidí oko, přibližuje v knize Jmenuji se červená turecký spisovatel Orhan Pamuk. Románem prochází spor o to, zda malovat tak, jak vidí naše oči, nebo tak, jak vidět chceme, nebo jsme uvykli působením naší kultury. Analogií ke křivené slepotě, která koncentruje vnitřní zrak, může být slepota vědomí. Taková, kterou přináší například psychická porucha, stav po požití drogy či setrvání v transu. Dochází k proměnám ve smyslovém vnímání, právě tak jako v tom, co o světě vím, jak si jej uvědomuji. Pokud se vám takové „omezení“ nezdá důvodem k větší pravdivosti či autentičnosti umění, seberte si své vědomí a vydejte se s ním polemizovat nad konkrétní díla. Do dvanáctého října je vystavuje Muzeum umění Olomouc pod názvem Art brut v českých zemích.

V surovém stavu

Jak ve výpravné publikaci, jež projekt provází, uvádí autorka koncepce výstavy, výtvarná teoretička Alena Nádvorníková, pojem art brut není dnešní společnosti zdaleka neznámý. Právě Nádvorníková svou dlouholetou badatelskou a kurátorskou činností výrazně přispěla k jeho zviditelnění. Po první rozsáhlé výstavě českého art brut, v Praze roku 1998, připravila jeho prezentaci také v evropských metropolích Vídní, Paříži a Bruselu. Počátky sběratelství i výstavní aktivity v této oblasti jsou však podstatně staršího data. Samotný pojem art brut, neboli umění v původním, syrovém či surovém stavu, vstupuje do diskusí ve čtyřicátých letech dvacátého století. Jeho autorem je francouzský umělec Jean Dubuffet, který právě v tvorbě klientů psychiatrických léčeben a dětí spatřil jisté paralely a zároveň protiklad k intelektuálně vykonstruovaným kreacím moderního umění, kde svoboda a imaginace umělce jsou potlačeny snahou být umělcem, uspět a prodat. Místy zahoffkle vyznívající kritiku takzvaného vysokého umění formuloval v knize Dusivá kultura. Kulturní konvence označuje za nepřipustný a přitom náhodný (protože zaměnitelný) diktát, ježmu se umělec musí vzpírat. Naproti tomu díla art brut nelze zařadit do žádného výtvarného směru, vznikají z niterné potřeby tvořit a uměním vlastně ani být nechtějí. Jejich tvůrci neprošli výtvarným školením, čerpají výhradně ze své představitosti, případně jednají na popud vnitřních hlasů, nebo jim při spiritistickém vytržení ruku vedou duchové. Společnost, vytlačující tyto skupiny na svůj okraj jako nenormální, označovala jejich tvorbu slovem primitivní.

„Dovede-li se člověk oprostiti od všech

vjemů svých smyslů, že se stane trpným nástrojem svého podvědomí, projeví se toto jeho vnitřní ingenium tvorbou víceméně uměleckou dle týchž zákonů, dle jakých tvoří z nerostného materiálu krystal a z organického těla rostliny a živočicha.“ (Karel Sezemský) A proto také při vstupu do olomoucké expozice před vámi rozkvete podezřelá louka. Vstupoval jsem s určitým očekáváním a v prvním dojmu jsem chtěl mdlou louku přeběhnout na vysokých podzimních podrážkách a dostat se do sálů, kde bude něco vidět. Psychotici ani mediumici se barev rozhodně nebojí, ale kresby jsou jemné na nevelkém papíře, často jen objekt bez pojednaného pozadí. Jenže objekty se hýbou. Než se dostanete ke vstupu do druhé místnosti, nejste si už jisti, jestli ta rostlina není vlastně zvíře; jenže není jasné, kde by mělo mít hlavu, natož ho určit. Velký třesk v továrně na recyklaci obalů od bonbónů.

Kromě některých psychotiků vyjadřujících se značně expresivními tahy, je většina vystavených děl vzájemně shodná ornamentálností, často až asketickou pečlivostí a zájmem o detail. Instinktivně ucuknete v tušení, že vám někdo vsune do prstů tužku a vy prostě budete muset v kresbě pokračovat. Nikoli nemístně se nabízí paralela s tvorbou dnes tolik populárních mandal. Sakrálně geometrizující obrazce vystavené a zaplňující celou plochu principem opakujících se motivů jsou v menšině oproti ornamentům florálním, ovšem neméně trpělivým.

Mediumici, solitéři, psychotici

Výstava nese podtitul mediumici, solitéři, psychotici. Jean Dubuffet se při svém hledání ryzího nezkaženého umění zabýval především psychicky nemocnými. Alena Nádvorníková klade důraz na kresby mediální. Oproti podivné podskupině solitérů jde o jasně definovaný zdroj tvorby, kde umění vzniká opravdu jako vedlejší produkt, snad podobně, jako když se jogín na své cestě naučí jaksi mimochodem levitovat. Navíc spiritismus a s ním spjaté kresby médií u nás mají dlouhou a bohatou tradici. „Je zajímavé, že u nás v Československu máme snad největší počet kreslících médií nebo lidí malujících v transu, jaký se jen kde ve světě ve spiritistických obcích vyskytl. A nejen to; na výstavu se hrne tolik návštěvníků, že by jí to mohly vážně umělecké výstavy velice závidět,“ píše Josef Čapek v době mezi světovými válkami. Z téhož období – kdy Dubuffet byl ještě chlapec – pochází i Čapkova sbírka esejů Nejskromnější umění, v níž obrací pozornost k výtvarům městských autodidaktů. Maloměstskému folkloru se věnuje také Karel Teige, František Kupka ovlivněn spiritismem dokonce figuruje jako médium. Ale nacisté ani komunisté surovému umění nepřáli. Proto v době, kdy vzniká legendární Dubuffetova Compagnie de l'Art Brut, společnost se sběratelskou a výstavní náplní, u nás se něco kreseb schovává jen v depozitáři muzea v Nové Pace. Právě o nejstarší novopackou sbírku, pozdější sbírku olomouckého muzea a zejména o nádherné mediální kresby

Josef Kotzian, bez názvu, mediální kresba, 28. dubna 1921, tužka, papír, 49 × 31 cm.

Repro z knihy Art brut v českých zemích, Arbor vitae a Muzeum umění Olomouc, Olomouc 2008

ze sbírky Evy a Jana Švankmajerových se současná výstava opírá.

Ve srovnání s výstavou Art brut, sbírka abcd, která se konala před dvěma lety v Domě U Kamenného zvonu v Praze, však olomoucká kolekce jakoby postrádá onu tékavou mnohotvárnost. Vedle kreseb asociujících fantaskní rostliny se bylo možné mnohem častěji setkat s motivem metamorfující lidské figury jako řečištěm pulzujících siločar nebo s kolážovým využitím dokreslovaných stránek z časopisů. Namnoze šlo o práce žijících tvůrců. Ale kdo by se vešel mezi naše upřímné solitéry? Dvacáté století prohlásilo umění psychicky nemocných za normální, takové, které není potřeba vystavovat odděleně od umělců profesionálních, stejně jako tak nečiníme s díly umělců, které bolí třeba kolena. Olomoucké muzeum tak vystavuje několik děl art brut také v rámci výstavy mapující výtvarné dění v období normalizace Nechci v kleci, ale opačně, mezi sektu surových umělců o patro výš nepronikne ani jediný normální normalizační. Co tedy od výstavy původního surového umění očekáváme?

Brut reality

Stěží by dnes někdo připustil, že by se art brut mělo stát vlajkovou lodí současnosti. A to přestože „nenacházíme zde onen ctižádostivý rychlý pohyb vpřed, na nějž většinou přísahali (nejen) modernisté a který dnes zdegeneroval

v klipové poskakování od jednoho hloupého nápadu k druhému ve stejném, jediném kruhu,“ jak píše Alena Nádvorníková v úvodním textu k publikaci Art brut v českých zemích. Pokud nejsme schopni označit současné umění za zvrhlé a zlotřilé, jako se odvážil Dubuffet, a nevidíme jeho spásu v návratu do syrového stavu, je takové srovnávání pokrytectvím. Výstava art brut dnes neposune výtvarné umění svým hlásáním spontaneity a otevřením světů podvědomí. Umělci jsou dávno poučeni. Ti, co měli smůlu, že se nezbláznili, využili k oslabení kontroly, k oné výše popsané slepotě, drogy či různá cvičení pro změněné stavy vědomí. Už nejde o Dubuffetův boj s kulturou. Art brut je její součástí.

Zůstává fascinace opravdovostí. Art brut je něco jako výkřik člověka. Nemocného člověka nebo jeho nedostupného nitra. Tedy jako kdybych vykřikl já, jen mě to nebolí a v klidu si to mohu prohlédnout. To je důvod, proč se taková výstava těšila už za času Josefa Čapka tak velké pozornosti, „že by jí mohly vážně umělecké výstavy velice závidět.“ Stejně jako dnes výstava Bodies s opravdovými rozřezanými těly, početné reality show s opravdovou hysterií a nefalšovanými slzami nebo záběry z autonehod ve večerním zpravodajství. To jsou jen různé kulturní úrovně pro divákovu fascinaci. V žádném případě tím nechci snižovat význam

vystavovaných děl. Ale myslím, že přes určitou nespornou výtvarnou hodnotu je řada z těchto prací zajímavých právě jen tím, co o nich víme. To je ostatně běžný přístup i k umění nesurovému.

Kde se vytratí zápas, zůstává kunsthistorie. Dubuffet pomocí art brut zápasil se spoutanou společností. Pozitivní je, že psychotici a mediumici se budou rvát dál, bez ohledu na to, kde je výtvarné umění a jaké to má na něj vliv. Je to výjimečná skupina, kterou neovlivní ani společná výstava, ani články kritiků. Ale tady je třeba dát si pozor, abychom jen neřekli, že nejmladší dítě je to nejmilejší a nemá tvář je lepší, protože je bezbranná. Opravdovost můžeme najít stejně dobře v současném umění vidoucích umělců, jen to vyžaduje větší divákovu účast a pozornost, než když je postaven před hotovou výstavou autentického umění.

„V Tabrízu (...) předstírají mnozí iluminátoři staré školy slepotu, protože ji pod vlivem Mistra Míra považují za největší z ctností Boží dobrotivosti a stydí se za to, že ani v pokročilém věku stále ještě neoslepli. (...) sedávají někteří z nich ve tmě mezi zrcadly, nejedí, nepijí a jen celé týdny zírají v bledém světle olejové lampy na folia starých herátských mistrů, aby se naučili, jak svět vnímá slepec.“

Art brut v českých zemích, Muzeum moderního umění Olomouc, 19. června – 12. října 2008.